

ŽIVLJENJE PORABSKIH SLOVENSКИH POVOJНИH DEPORTIRANCEV PO ZAPRTJU DELOVNIH TABORIŠČ

Katalin Munda Hirnök

81

IZVLEČEK

Članek obravnava življenje porabskih Slovencev po amnestiji leta 1953, ko so postali deportiranci, med njimi tudi porabski Slovenci, tako rekoč »brezdomci«, kajti po odpustu iz taborišč se niso smeli vrniti na svoje domove, bili so izobčeni, izgnani iz nekaterih mest in iz obmejnega pasu in so prišli na seznam opazovanih. Domov so se lahko vrnili šele tri leta po zaprtju taborišč, leta 1956, ko je Madžarska začela urejati odnose z Jugoslavijo. Pri predstavitvi novega začetka življenja deportiranih družin in posledic pregnanstva v delovna taborišča se opiramo na pričevanja še živečih taboriščnikov in arhivske dokumente, ki se nahajajo v madžarskih arhivih.

Ključne besede: Madžarska, porabski Slovenci, povojne deportacije, delovna taborišča, amnestija, življenje deportirancev po zaprtju taborišč

ABSTRACT

The article describes the life of the Porabje Slovenes in the Raba Valley, Hungary, after the amnesty of 1953, when all deportees including the Porabje Slovenes became "homeless". After they were released from the camps they were not allowed to return to their homes and were outcasts, expelled from some towns and from the border area and were added to the lists of people under (political) observation. They were finally allowed to return to their homes only three years after the closure of the camps, in 1956, when Hungary started to settle its relationship with Yugoslavia. After presenting the new beginning of the life of the deported families and the consequences of their exile to the labour camps, the article draws on testimonies of the surviving camp inmates and documents from Hungarian archives.

Keywords: Hungary, Porabje Slovenes, post-war deportations, labour camps, amnesty, the life of the deportees after the closure of the camps

Uvod

V letih 1950–1953, v času komunističnega režima pod vodstvom Mátyása Rákosija, so okrog 10.000¹ nedolžnih ljudi, med njimi tudi nekaj deset slovenskih

¹ Ob ukinitvi taborišč je bilo izpuščenih 7282 oseb, 150 oseb (bolni in otroci) so iz taborišč izpustili že prej. V taboriščih je umrlo okrog 300 oseb. Natančno število deportiranih oseb ni znano; po ocenah poznavalcev naj bi jih bilo okrog 10.000.

družin iz Porabja, deportirali na Hortobágy², kjer so v okviru tajne akcije ustanovili sistem zaprtih taborišč.³ O madžarskih delovnih taboriščih po drugi svetovni vojni in življenju v njih se je na Madžarskem do nedavnega malo pisalo. Znanstveno obravnavanje deportirancev zasledimo šele po spremembi političnega sistema na Madžarskem. Ker deportiranci o času ujetništva niso govorili oziroma niso smeli govoriti, arhivski dokumenti z oznako »strogo zaupno« pa so bili do leta 1995 nedosegljivi za javnost, se je javnost s problematiko deportirancev oziroma z zamolčanimi zločini Rákosijevega režima prvič seznanila šele leta 1988, z dokumentarnim filmom bratov Gyule in Jánosa Gulyás *Törvénytértés nélkül I.–II.* [Vse po zakonu].⁴ Po predstavitvi filma je sledilo še nekaj let »molka« in šele v zadnjem desetletju in pol zasledimo monografske objave, serijske publikacije, spominske monografije, dokumentarne in literarne⁵ objave ipd., ki obravnavajo družbenopolitično ozadje deportacij, potek deportacij in taboriščno življenje.

Deportacije so z etnološkega vidika dokaj neraziskane. Avtorji dosedanjih raziskav na temo deportirancev v delovna taborišča na Hortobágy so obravnavali problematiko generalno, narodnostni strukturi deportirancev niso posvečali posebne pozornosti. To vrzel je zapolnil, kar se tiče porabskih Slovencev, temeljni raziskovalni projekt *Porabski Slovenci v »madžarskem gulagu«* (2009–2011)⁶, izsledki katerega bodo predstavljeni v nadaljevanju prispevka.

Pričujoči prispevek želi osvetliti v etnologiji (deloma tudi v zgodovini in sociologiji) do sedaj neznana dejstva o življenju porabskih Slovencev po zaprtju delovnih taborišč od leta 1953 do sredine leta 1960, ko se je začelo življenje v obmejnem pasu nekoliko normalizirati. Po pregledu etnološke (in druge) literature in izsledkov raziskav se bom osredotočila na prikaz izvedbe amnestije (zlasti direktive, ki je za nekatera mesta in obmejni pas predvidela prepoved vrnitve deportirancev); vmesnih »postaj« ljudi v različnih krajih Madžarske; vrnitve na domove in novega začetka življenja, kakor tudi na posledice deportacij, ki so nedvomno zaznamovale ljudi vse do danes.

² »Deportacije na Hortobágy« je pojem, ki je namensko uporabljen nenatančno: izmed dvanajstih taborišč so jih šest ustanovili v pokrajini Hortobágy, šest pa na območjih Nagykunsága in Hajdúsága. Razlog za nenatančnost (poleg poenostavitve) je v tem, da od nastanka filma bratov Gulyás *Törvénytértés nélkül* [Vse po zakonu] živi pojem »Hortobágy« v splošni miselnosti ljudi kot simbol za deportacije. To potrjujejo tudi pričevanja bivših porabskih deportirancev, ki so na vprašanje »Kam so vas deportirali?« odgovorili »Deportirali so nas na Hortobágy«.

³ Ustanovljenih je bilo 12 taborišč: Árkus (1950–53), Borsós (1952–53), Borzas-Mihályhalma (1950–53), Ebes (1951–53), Elep (1951–53), Erzsébet-tanya /Tiszaszentimre 9-es/ (1950–53), Kócspuszta (1950–53), Kónya, Kormópuszta (1950–53), Lászlómajor (1952–53), Lenintanya (1950–53) in Tedej (1951–53). Na tem območju, na Hortobágyju, so poskušali na silo preoblikovati zemljo in udomačiti tuje kulturne rastline kot npr. bombaž in riž. Več o tem glej: Hantó, Takács, Füzes 2001: 20–28; Kiss 2004: 29–32.

⁴ Odlomki filmskega scenarija in dokumenti so bili objavljeni v knjižni obliki, glej Gulyás, Gulyás 1989.

⁵ O neprijaznih povojnih časih porabskih Slovencev, tudi o deportacijah, govorita npr. romana porabskega pisatelja Franceka Mukiča (2007, 2010), leta 2011 prevedena tudi v slovenski knjižni jezik.

⁶ Projekt je potekal na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Nosilka projekta: dr. Katalin Munda Hirnök, sodelavca: dr. Attila Kovács (INV) in dr. Naško Križnar (ISN ZRC SAZU). Obdobje trajanja projekta: 2009–2012. Financer: ARRS.

Pregled etnološke in druge literature in izsledkov raziskav o povojnih deportirancih na Madžarskem

Med pomembnejše referenčne objave sodijo zlasti tiste publikacije, ki so nastale na podlagi izsledkov zgodovinskih in socioloških raziskav. V seriji publikacij *Kitaszítottak* [Izrinjeni] I. (Hantó, Takács, Füzes 2001), *Kitaszítottak* II. (Füzes 2002) in *Kitaszítottak* III. (Hantó 2006a; 2007) so dejstva o deportacijah in deportirancih podkrepljena z življenjskimi zgodbami in s spomini prič (predvsem tistih, ki so bili v času deportiranja otroci), z dnevniki, s pismi, s seznamom deportirancev ter, kar je še posebej pomembno, tudi z dokumenti nekdanjih oblasti, s podatki Notranjega ministrstva, ki so bili do nedavnega označeni kot »strogo zaupni«. Z vidika obravnavane tematike ne gre prezreti sociološke raziskave z naslovom »Telepesek« [Razseljenci] pod vodstvom sociologa Józsefa Saáda. Izsledki omenjene raziskave so bili objavljeni v obsežni monografiji *Telepessors* [Usoda razseljencev] (Saád 2004a). Uvodni prispevek predstavlja družbeno zgodovinsko analizo izoblikovanja in delovanja suženjskega gospodarskega sistema na Hortobágyju in Nagyunságu (Kiss 2004: 13–50), Saád pa obravnava usodo, bit deportirancev, z zgodovinsko-sociološkega vidika (Saád 2004b). V tej publikaciji se (prvič) pojavlja poglobljena zgodovina petih taborišč (lokacije so predstavljene z zemljevidi, ki so nastali na podlagi vojaških zračnih posnetkov v letih delovanja taborišč). Izhajajoč iz omenjenih raziskav je mogoče ugotoviti, da so madžarski raziskovalci problematiko deportirancev obravnavali le na splošno, na makroravni, in jih narodnostna struktura deportirancev, čeprav so jo občasno omenili, ni posebej zanimala. Tako na primer med številnimi spominskimi beležkami in življenjepisi ni mogoče najti nobenega porabskega Slovence. Domnevamo lahko, da terensko delo ni zajelo slovenskega življa v Porabju, kakor tudi ne pripadnikov drugih etničnih skupin na Madžarskem.

Le redki (slovenski) etnologi v okviru svojih raziskav in objav (npr. Kozár 2000: 54–64; 2003: 36–41; Pšajd 2007) omenjajo Rákosijev režim in posledice resolucije Informbiroja za prebivalstvo slovenskih vasi v Porabju (večkratni popisi prebivalstva, psihična propaganda, oblikovanje železne zaves, deportacije ipd.). Prav tako le nekaj posameznih avtorjev obravnava, naslanjajoč se na arhivske dokumente Arhiva Železne županije v Szombathelyju [Sombotelu], ozadje in zgodovino deportacij v okolici Monoštra, kakor tudi Rákosijev režim in njegov vpliv na monoštrski okraj, slovensko Porabje (Stipkovits 1994; Kozár 2000: 54–64; Nagyné Sziklai 2002; Doncsecz 2008, 2009). Izsledki raziskav, zlasti zgodovinarke Nagyné Sziklai in Doncsecz pomenijo mejnik pri obravnavi Rákosijevega obdobja in deportacij porabskih Slovencev, čeprav etnološki vidik ni bil v ospredju njunih raziskav.

Prva etnološka raziskava o povojnih porabskih deportirancih v zaprta delovna taborišča na Hortobágy, Nagyunság in Hajdúság je novejšega datuma. Avtorica tega prispevka sem se v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Porabski Slovenci v »madžarskem gulagu«*⁷ v obdobju 2009–2012 osredotočila na preučevanje okoliščin deportacij, življenja v taboriščih kot (delno) tudi posledic individualne in družinske izkušnje za slovensko etnično skupnost v Porabju.

⁷ Isto kot op. 6.

Raziskovanje je v okviru projekta potekalo na več ravneh, s poudarkom na več tematskih sklopih. Prvi sklop je bil namenjen predstavitvi zgodovinsko-etnološkega opisa obdobja, kjer so bili v ospredje postavljeni vplivi Rákosijevega režima na Porabje oziroma na življenje porabskih Slovencev, zlasti po resoluciji Informbiroja (Munda Hirnök 2010: 42–43; 2011a; 2011b: 81–88; 2013: 202–205), kakor tudi madžarsko-jugoslovanski odnosi oziroma pogoste menjave »kurza« v tej politiki, ki so imeli odločujoč vpliv na položaj Slovencev v Porabju v povojnem času (Kovács 2011). Drugi sklop se je osredotočil na okoliščine deportacij ter predstavitve vsakdanjega taboriščnega življenja (Munda Hirnök 2010: 43–45; 2011a: 141–142; 2013: 208–209). Pri tem sem se naslanjala na avdio intervjuje s še živečimi deportiranci in tudi tistimi, ki so ostali doma.⁸ Pričevanja nekdanjih deportirancev opisujejo potek deportacij (vdor oboroženih pripadnikov državne varnostne službe⁹ sredi noči v domove, podpis sklepa o izgonu/deportaciji na občini, pakiranje nujnih potrebščin, vkrcanje v živinske vagona in transport, prihod v madžarsko pusto, namestitev po taboriščih, odvzem osebnih dokumentov ipd.) ter vsakdanje taboriščno življenje (bivalne razmere, zvrsti dela pod policijskim nadzorom, psihično in fizično trpinčenje s strani policajev ipd.). Pričevanja sem podkrepila z arhivskimi dokumenti in redkimi časopisnimi članki.

V primerjavi z Nagyné Sziklai (2002) in Doncsecz (2008, 2009) sem šla dlje. V arhivskih dokumentih Zgodovinskega arhiva Službe državne varnosti [Allambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára] in Madžarskem državnem arhivu [Magyar Országos Levéltár] sem odkrila še neuporabljene dokumente, jih fotografirala, analizirala; dopolnila obstoječe sezname z novimi imeni deportirancev (54) in tudi število čistk v obmejnem pasu (do takrat znanim sem dodala še dve). S pomočjo arhivskih virov in terenskih podatkov sem ugotovila čas deportacij iz Porabja¹⁰, število oseb (218) oziroma deportiranih družin (53) po vaseh in taborišča (6), kjer so bili nastanjeni. V taboriščih je umrlo pet oseb, rodili so se štirje otroci, pet otrok pa so prej izpustili iz taborišč in so jih namestili pri sorodnikih.

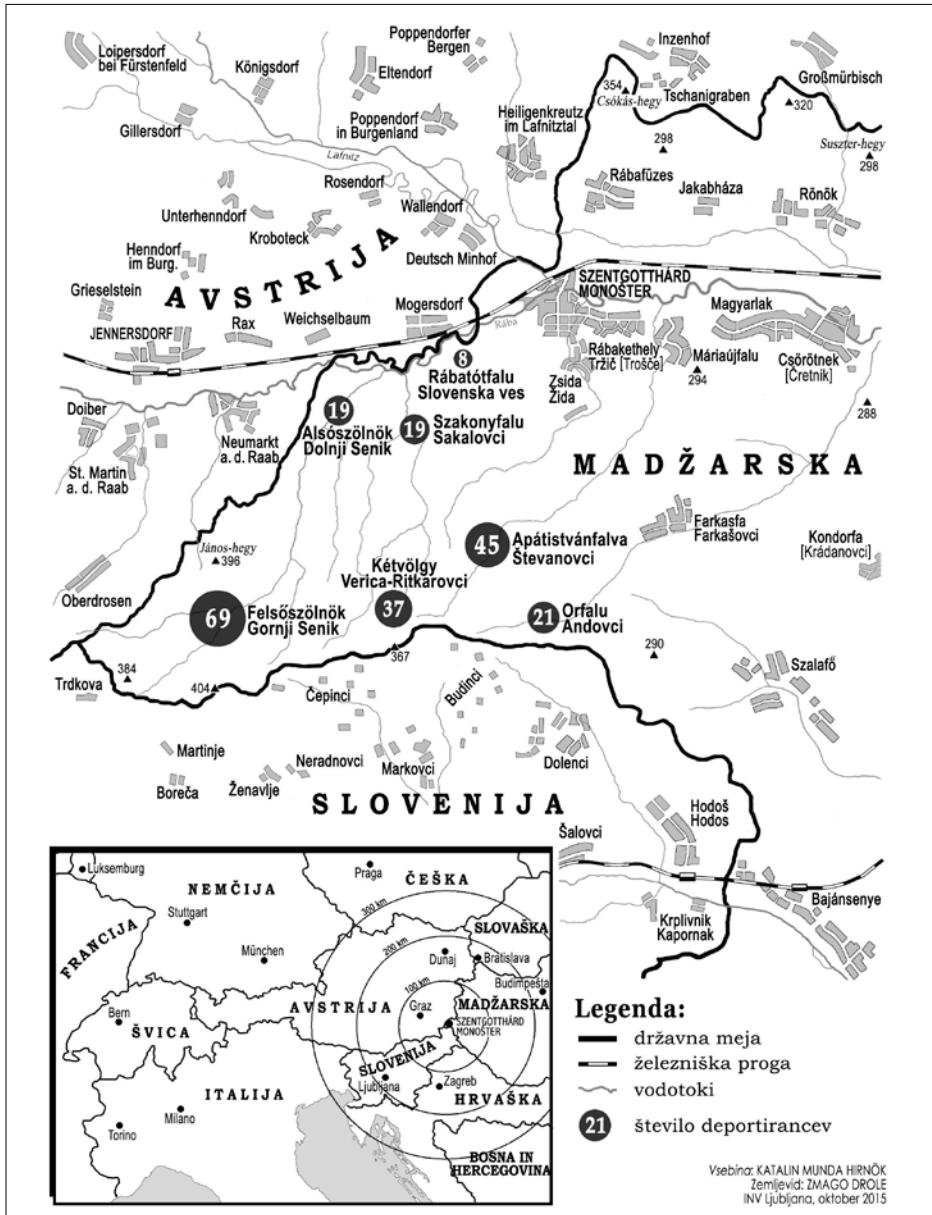
Ves čas raziskave je potekalo avdiovizualno dokumentiranje. Najprej smo morali odkriti, katere teme so primerne za vizualno beleženje. Dali smo prioriteto pričevanjem preživelih deportirancev (v Monoštru, Števanovcih, Slovenski vesi), sledovom deportacij v Porabju, Budimpešti ter v Muzeju deportirancev v Ebesu, prostorom, kjer so potekali zgodovinski dogodki (npr. Hortobágy, Kónya) in ki se lahko hitro spremenijo ali uničijo, ter stikom raziskovalcev s prostorom in

⁸ V času raziskave je nastalo enajst intervjujev: osem z bivšimi deportiranci in trije z vaščani v Porabju, ki niso bili deportirani. Zaradi občutljivosti in težavnosti tematike je delo z intervjuvanci zahtevalo posebno metodologijo, bolj oseben pristop. Zanašala sem se na osebna poznanstva in na dejstvo, da sem sama potomka deportirane družine. Ljudje, ki sem jih intervjuvala, svojih zgodb ne bi zaupali neznanecu, intervjuje je bilo treba izvesti v porabskem narečju (v nekaterih primerih v madžarščini) in intervjuvance voditi s polstrukturiranimi vprašanji.

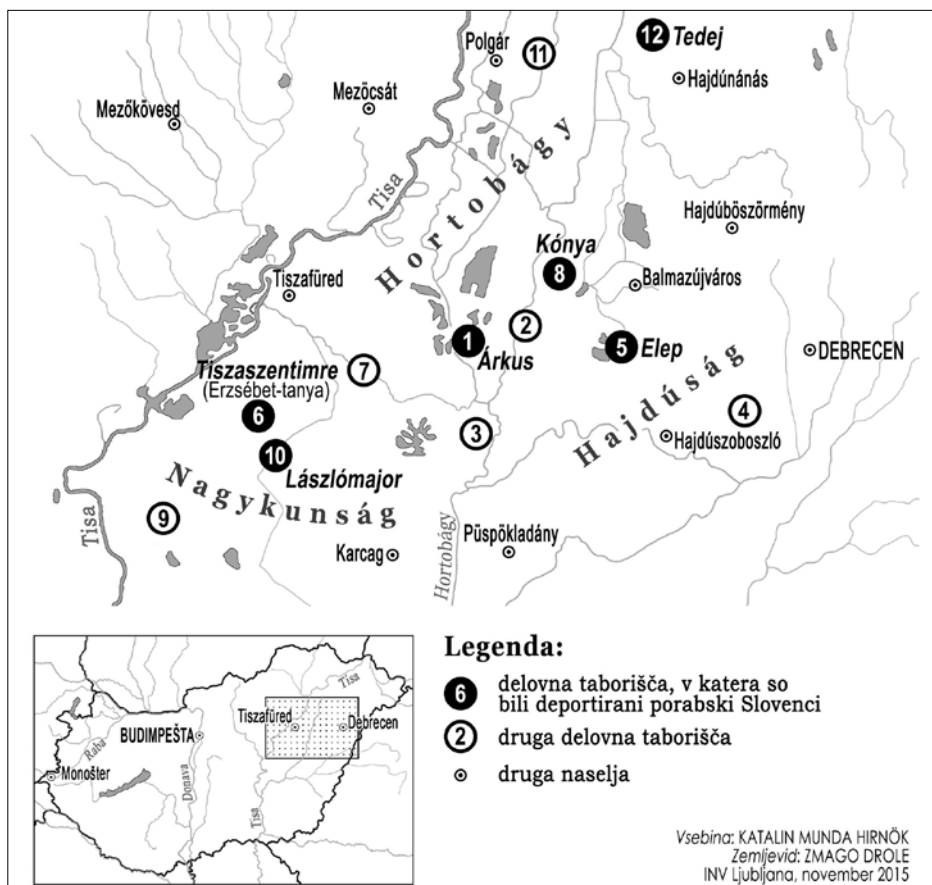
⁹ ÁVH (Államvédelmi Hatóság) – Državna varnostna služba. ÁVH je bila orodje Komunistične partije Madžarske za nadzorovanje in ustrahovanje madžarske družbe.

¹⁰ Do prvih večjih deportacij, »čistk« iz obmejnega pasu, tudi iz Porabja, je prišlo 23. junija 1950. V Porabju je sledilo še pet deportacij: julija, oktobra in decembra 1951, maja 1952 in januarja 1953.

ljudmi. Sprememba načrta, da namesto enega raziskovalnega filma naredimo več tematskih enot, se je pokazala za uspešno.¹¹

¹¹ Ob koncu raziskave je nastalo osem raziskovalnih filmov.

Delovna taborišča

Amnestija – prepoved vrnitve na domove (v obmejni pas)

Odprava delovnih taborišč leta 1953 je bila posledica političnih in kadrovskih sprememb na Madžarskem po Stalinovi smrti (5. marec 1953). Bistvene poteze so člani predsedstva sovjetske komunistične partije in člani delegacije madžarskega političnega vrha načrtali na zasedanju v Moskvi, v dneh od 13. do 16. junija 1953 (Hantó 2006b: 39). Istega leta poleti je madžarska vlada pod vodstvom Imreja Nagyja objavila splošno amnestijo. Eno izmed poglavij splošne amnestije je bilo ureditev položaja deportiranih oseb v zaprtih območjih Hortobágyja. To je urejal odlok Ministrskega sveta št. 1034/1953 (z dne 26. julija), ki je ukinjal policijski nadzor oziroma odpravil deportacije. Vlada je nato Notranjemu ministrstvu naročila, naj z 31. oktobrom 1953 odpravi taborišča (Füzes 2001: 12–13).

O zapustitvi prisilnih bivališč je državna policijska postaja izdelala časovni načrt. Na podlagi tega je nastala direktiva, ki so jo poveljniki policijskih postaj prejeli 3. avgusta:

Na podlagi odloka ministrskega sveta je komisija za ukinitve, odpravo prisilnih bivališč začela z delom. Odprava bo potekala nepretrgano do 31. oktobra. Najprej bodo ukiniteli prisilno bivanje bolnih, dela nesposobnih, starcev in oseb, ki so sklenile pogodbe z državnimi zadrugami, nosečim ženskam in ženskam z otroki ter osebam, ki so delo dobro opravljale. /.../ V mestih Budapest [Budimpešta], Miskolc, Komló, Sztálinváros, Várpalota ter v naseljih v južnem in zahodnem obmejnem pasu lahko bivajo le v primeru, če tam dobijo dovoljenje za bivanje. Prošnje za bivanje naj organi obravnavajo zelo strogo, torej naj jih ljudje ne vlagajo, ker jim itak ne bodo ugodili. Komisija jih še opozarja, naj ne zahtevajo vrnitve premoženja (premičnin, nepremičnin), ki je ostalo v starih domovih, ker ga ne bodo dobili nazaj. Če se hočejo preseliti iz zdajšnjega bivališča (iz taborišča, op. avtorice članka) v drugo naselje, se morajo pri dotični občini s pomočjo odjavnice odjaviti in so se dolžni prijaviti na novem naslovu v 24-ih urah po prihodu. (Füzes 2001: 13–14)

Pojem »svoboda« za ljudi po odpravi taborišč je bil paradoksalen, kajti omenjena direktiva je strogo regulirala življenje ljudi tudi zunaj taborišč. To je še posebej veljalo za prebivalce obmejnega pasu, ker

/.../ Ljudje zaradi svojega razrednega položaja in miselnosti v južnem in zahodnem obmejnem pasu predstavljajo mejna vrata in bazo za imperialistično in titoistično obveščevalno službo, diverzije, sabotaže in drugo sovražno podtalno dejavnost. /.../ Osebe, ki so bile v hortobagyskih taboriščih, bi lahko na novih bivališčih povzročale zaplete ne le z vedenjem in delovanjem, temveč že zgolj s pojavljanjem. Zaradi tega je treba te osebe spremljati z največjo budnostjo in jih redno opazovati. (Hantó 2006b: 43)

Kako strogo so lokalne politične strukture v Porabju upoštevale direktivo, priča npr. poskus vrnitve družine P. na Dolnji Senik. Nekdanji deportiranec F. P. se je po odpustu iz taborišča odločil, da se z družino vrne domov. Z vlakom so se pripeljali do Monoštra, kjer pa so jih že čakali pripadniki državne varnostne službe in jih pospremili v kasarno, kjer so jih pridržali čez noč. Sledili so telefonski pogovori s predstavniki političnih struktur na Dolnjem Seniku. Njihov odgovor je bil, da »Komaj so jih odpeljali, pa bi se že radi vrnili«, torej jih niso sprejeli (TI 2010/5: 7). Ravno tako so bila zavrjena pisma nekdanjih deportirancev, naslovljena na predstavnike občinskih oblasti v upanju, da jim bodo izdali potrdilo o lojalnosti. To je razvidno iz poročila sekretarja okrajnega odbora Madžarske delavske partije (v nadaljevanju MDP) v Monoštru županijskemu odboru MDP v Szombathelyju z dne 14. avgusta 1953. V njem je zapisal, da so v okraju opazili, da se deportiranci s pismi obračajo na občino ali na sorodnike, da bi od občine in od partijskega sekretarja dobili potrdilo o lojalnosti, kar bi jim omogočilo vrnitev na domove. V nadaljevanju je še zapisal, da so bili tovariši sekretarji v okraju opozorjeni, da nobenemu ne smejo izdajati ustreznih potrdil (VaML 1: 149–150).

Naselja, v katera so se preselili deportirani porabski Slovenci po zaprtju taborišč leta 1953.

Iz navedenega sledi, da so deportiranci po amnestiji postali tako rekoč »brezdomci«. Ljudje se po odpustu iz taborišč niso smeli vrniti na svoje domove, bili so izobčeni, izgnani iz nekaterih mest ter iz obmejnega pasu in bili so na seznamu opazovanih. Zato so bili prisiljeni iskati službo in nastanitev v različnih krajih Madžarske zunaj »prepovedanega« območja. Rezultati terenskih raziskav in arhivski viri kažejo, da je večina porabskih Slovencev po zaprtju taborišč našla delo in »nov dom« zlasti v kmetijskih zadrugah v Železni županiji, blizu Porabja.

Pri iskanju dela in nastanitve so jim pomagali nekdanji deportiranci, ki so že imeli delo in nastanitev v kmetijskih zadrugah (odpust iz taborišč je potekal postopoma, po etapah), in tudi sorodniki ali vaščani, ki so ostali doma. Tako je npr. družini Z. z Gornjega Senika pri iskanju novega doma pomagal domači župnik Janoš Kühar¹², ki so ga oblasti v času boja proti kleru premestile v Izsákfa. O tem je povedala H. S.:

Mojemu očetu je sicer nekdo urejal, da bi dobili železniško stanovanje v Győru, potem pa do tega ni prišlo. Ne vem zakaj. Z Gornjega Senika je bil Janoš Kühar, župnik v vasi Izsákfa, ker so ga z Gornjega Senika premestili tja. On nam je pomagal. 6 mesecev smo živeli pri njem, da smo lahko prišli do svojega 'doma'. (TI 2010/6: 8)

Družina N. iz Otkovcev je po odpustu iz taborišča Lászlómajor šla v Vép, kjer so bili nastanjeni v dvorcu Erdődy, ki je bil v lasti Državne zadruge v Szombathelyju [Sombotel] (TI 2010/ 8: 6–7).

Nekdanji deportiranci so si v novem, tujem, okolju poskušali ustvariti novo življenje. Odrasli so se zaposlili, večinoma so opravljali fizična dela v kmetijskih zadrugah, nekateri pa tudi v tovarnah. Otroci so obiskovali osnovno šolo. Rezultati terenskih raziskav so pokazali, da so otroci po krajšem ali daljšem izostanku od pouka v taborišču (v taboriščih niso bili vsepovsod deležni pouka, če pa že, so bile razmere v tamkajšnjih šolah bedne, učitelji so bili večinoma iz vrst deportirancev) imeli težave z učnimi vsebinami in tudi z vključevanjem v šolski vsakdan: »*Težko je bilo, kajti več kot eno leto nismo hodili v šolo, potem smo pa morali začeti znova. Tista šola je bila težka.*« (TI 2010/ 8: 7) Življenjske razmere deportiranih družin so se postopoma izboljšale, nekateri mladi so si našli življenjske partnerje in si ustvarili nov dom, a domov v Porabje se niso smeli vrniti.

Vrnitev na domove – nov začetek

Zakonska ureditev

Vrnitev na lastne domove je bila deportiranim družinam omogočena šele tri leta po zaprtju taborišč, leta 1956, ko je Madžarska začela urejati odnose z Jugoslavijo. Posledično je Ministrski svet 8. marca delno odpravil obmejni pas in

¹² Janoš Kühar (1901–1987) je pol stoletja, od leta 1936 do 1987, bdel nad slovenstvom v Porabju. Rákosijeva oblast ga je jeseni leta 1952 premestila v madžarsko župnijo, v Izsákfa, daleč stran od Porabja, od Slovencev, od koder se je lahko vrnil šele 6. oktobra leta 1957.

tehnične ovire na madžarsko-jugoslovanski meji, maja istega leta pa je Vojaški svet odredil odstranitev tehnične opreme.

Naposled je uredba Ministrskega sveta št. 29/1956 (z dne 8. 9.) omogočila, da so se deportiranci lahko vrnili na svoje domove brez ovir. O odškodninah ni bilo govora, toda zgoraj omenjena uredba in uredba Ministrskega sveta št. 2155/1956 sta omogočili vrnitev njihovih premoženjskih pravic, bili so upravičeni do 5000 forintov podpore ter največ 10.000 forintov posojila za nov začetek (Füzes 2001: 14; Nagyné Sziklai 2002: 213). Nekdanji porabski deportiranci so, sklicujoč se na uredbo Ministrskega sveta št. 29/1956, nemudoma začeli vlagati prošnje za vrnitev na Izvršni odbor okrajnega sveta v Monoštru.

90

Za ilustracijo služi prošnja deportiranca K. O. iz Števanovcev, z dne 11. oktobra 1956 v Vépu, naslovljeno na Izvršni odbor okrajnega sveta v Monoštru. K. O. je bil deportiran leta 1952 na Hortobágy, približno leto dni po zaprtju taborišč pa je odšel v Vép, kjer se je zaposlil v Državni zadrugi. Septembra leta 1956 je dobil dovoljenje za vrnitev v Števanovce. Ker pa je bila njegova hiša podržavljena, je prosil, da bi mu jo vrnili:

!.../ v eni sobi moje hiše je učilnica, toda ker sta v hiši dve sobi, ne bom uporabljal sobe, kjer je učilnica, v upanju, da bo v zvezi s tem občina v Števanovcih našla primerno rešitev, ki bo zame ugodna. Do takrat bi s petčlansko družino uporabljal drugo sobo in kuhinjo. Zaradi bližajoče se zime, prosim za čimprejšnjo obravnavo moje zadeve !.../. (VaML 2: 70)

Obsežna dokumentacija spisov Izvršnega odbora okrajnega sveta v Monoštru in Sekretariata o zadevi izdaje dovoljenj za naselitev oziroma vrnitev na domove, finančne podpore in posojil ter vrnitve podržavljenih hiš kaže¹³, da so obravnavali 49 vlog porabskih deportiranih družin. Finančno podporo v znesku od 2000 do 5000 forintov so odobrili 32 družinam, posojilo v znesku od 2600 do 10.000 forintov pa devetim družinam. Dve družini sta v času postopka obravnave vlog pobegnili v tujino (ena v Jugoslavijo, druga v Avstrijo) (VaML 2; VaML 3). Glede na število deportiranih družin (53) in omenjenih vlog je mogoče ugotoviti, da se je večina porabskih družin vrnila v Porabje konec leta 1956 in v prvi polovici leta 1957. Ni pa zanesljivih podatkov o posameznih družinskih članih (zlasti mladih), ki so si ustvarili družino v novem okolju in posledično ostali tam.

Prazne, izropane hiše

Deportirance so po vrnitvi čakale prazne, uničene in izropane hiše. Omeniti je potrebno, da so po deportacijah posameznih družin o njihovem imetju (premičnine in nepremičnine) odločali okrajni in županijski sveti. Po opravljeni inventuri (VaML 4) so del nepremičnin prodali na dražbi, večji del pa so si prisvojili člani partije in občinskih svetov ter drugih javnih ustanov. Večina zemlje je prešla v upravljanje kmetijskih zadrug ali v državno rezervo. Nekaterne hiše so prešle v

¹³ Družine so ob deportaciji izgubile celotno premoženje, njihove hiše, stanovanja in zemlja so bili zaplenjeni.

upravljanje zadrug, za potrebe nalog javnega značaja ali pa so jih občine dale v najem. Z živino so upravljale kmetijske zadruge. Pri odtujitvi imetja deportirancev so nemalokrat sodelovali tudi sovaščani, ki so bili prepričani, da se deportiranci ne bodo nikoli vrnili.

Družine so po vrnitvi v Porabje morale začeti življenje na novo, tako rekoč iz nič. To pa ni bilo preprosto, o čemer pričata tudi odlomka iz intervjujev s še živečimi deportiranci:

Stara hiša je bila tam spodaj (v vasi, op. avtorice članka), to hišo smo kasneje obnovili. Konje smo dobili nazaj, morali smo jih odkupiti. /.../ Vse so odpeljali iz hiše. /.../ Lep gozd smo imeli tu zgoraj, hrastov gozd, les so izsekali, panje so odpeljali v tovarno kos. /.../ Vložili smo prošnjo, da bi nam vrnili les, toda niso ugodili prošnji. Gozd so nam vrnili, toda lesa, ki so ga izsekali, pa ne. /.../ Ničesar ni bilo v hiši, vse so odnesli. /.../ Tri vozove smo imeli, gospodarsko orodje ipd., kar človek potrebuje pri hiši. Nič ni ostalo. /.../ Sorodniki in sosedje so nam prinesli kokoši, krompir, jabolka, take stvari so nam dali. Očetovi dve sestri sta dali očetu eno teličko, pa smo jo pitali. (TI 2010/3: 8)

Ali:

Tukaj (v hiši, op. avtorice članka) je bila šola. Po naši vrnitvi so hišo vrnili. Nič nismo našli v hiši. Še vrata od shrambe so zažgali. V hiši je bila šola, v kuhinji so drva sekali. Ničesar ni bilo, vse so odnesli. /.../ Štartali smo z nule. Niti enega žeblja ni bilo, da bi lahko obesili plašč. Vse je bilo prazno. /.../ Naša dva konja so odpeljali v Rátót, v Kmetijsko zadruho. Kakšen mesec po vrnitvi je oče odkupil konje. Svoje lastne konje je moral odkupiti. /.../ Vse so nam uničili, zlomili so gepelj ipd., ker se je širila govorica, da se deportiranci nikoli več ne bodo vrnili. Govorili so, da bodo deportirance odpeljali v plinske celice in jih ne bo nazaj /.../ (TI 2010/9: 4–5)

Soočanje deportirancev z dejstvom, da so pri odtujitvi nepremičnin v času deportacij sodelovali tudi sovaščani, je bilo grenko. »J. Z. bivši deportiranec iz Andovcev se je pritoževal, da je v vaški gostilni prepoznal svojo mizo, toda niso mu je vrnili.« (VaML 5: 24. avg. 1957) Družina M. iz Slovenske vesi je imela več sreče:

Po vrnitvi so nam vrnili prazne piskre za shranjevanje masti. Ko sva z ženo šla po poti, je gospod K. prinesel 25 litrski pisker. Imeli smo tudi stroj za luščenje koruze, ki ga je odnesel vaščan B. Imeli smo tudi tehtnico, veliko vsega smo imeli. Ne vem več kje, v kateri hiši smo to tehtnico videli, pa je dedek rekel, da je to naše in smo jo odnesli domov. (TI 2010/4: 7)

Še huje je bilo družini G. z Gornjega Senika, ki se ni mogla vrniti na svoj dom, ker so po njihovi deportaciji hišo in gospodarsko poslopje porušili. Iz tega materiala je Splošna potrošno-prodajna zadruga [Általános Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet – ÁFÉSZ] zgradila skladišče. Tako je del družine ostal v Sárváru, drugi člani družine so si ustvarili dom v Monoštru, na Gornjem Seniku pri sorodnikih življenjskih sopotnikov in v Slovenski vesi (TI 2010/3: 6–7).

Kot je bilo že omenjeno, so hiše deportiranih družin prešle v upravljanje zadrug (uporabljale so jih za skladišča), za potrebe ustanov javnega značaja (šola,

zbiralnica za mleko) ali pa so jih občine dale v najem učiteljem, babicam ipd. V času odsotnosti družin so nekatere hiše začele propadati ali so se celo porušile, kar je razvidno tudi iz zapisnika Izvršnega odbora občinskega sveta Gornji Senik z dne 17. februarja 1957. Hišo nekdanjega deportiranca J. G. z Gornjega Senika, ki je bila iz ilovice in se je porušila, je občina popravila za 17.000 forintov. Izvršni odbor je sklenil, da morajo s pomočjo pravnega svetovalca iz monoštrskega okrajnega sveta najti rešitev oziroma ugotoviti lastništvo in kakšne so obveznosti J. G. (VaML 6: 86).

Odnosi med deportiranci in (so)vaščani

92

Večina sovaščanov je bila solidarna in sočutna do deportirancev po njihovi vrnitvi. Je pa nemalokrat prišlo do napetosti med deportiranci in predstavniki vaških oblasti, za katere so vedeli, da so sodelovali pri deportacijah. Ljudje, ki so sodelovali pri deportacijah, so se nekdanjim deportirancem izogibali tudi tako, da so šli na drugo stran ceste, da le ne bi prišlo do neposrednega srečanja:

Moja mama je bila v sanatoriju in sem jo obiskala. B. je bil bolan in je bil tam. Videla sem ga, ko je prihajal po stopnicah. Sama sebi sem rekla, če se mi ne bo izognil, ga bom podrla. Šel je na drugo stran stopnišča. (TI 2011/11: 17)

Arhivski podatki poročajo tudi o fizičnem napadu. Tako so, na primer, v Števanovcih S. M.-ja, ki je bil član Izvršnega odbora MDP, »/.../ nekateri bivši deportiranci napadli. Obtožili so ga, da je pomagal pri deportacijah« (ÁBTL 1: 153). Sovlašani so se nemalokrat čudili, da se deportiranci po vrnitvi niso bolj maščevali tistim, ki so pripomogli k deportacijam.

Deportiranci so zaradi zastrahovanja s strani oblasti ob odpustu iz taborišč o grozotah, ki so jih preživeli na Hortobágyju, večinoma molčali.

Posledice deportacij

Težave pri nadaljevanju študija in pri zaposlitvi

Stigmatizacijo s strani družbe in okolja so čutili zlasti nekdanji mladi deportiranci, predvsem pri študiju in iskanju zaposlitve. Iz pričevanj nekdanjih deportirancev je razvidno, da mladi zaradi hortobágyjskih predsodkov pogosto niso mogli študirati, kot npr. E. K. z Verice: »Hotela sem na gimnazijo /.../ Na prijavnico za nadaljnji študij je razredničarka napisala: 'Razredni sovražnik', ne priporočam je za študij na srednji šoli /.../'« (TI 2011/11: 7). Zato se je na pobudo brata izučila za šiviljo, kljub temu, da nikoli ni hotela postati šivilja, temveč učiteljica geografije ali športne vzgoje. Nekateri, zlasti mladi, so se zaposlili v monoštrskih tovarnah, v tovarni kos, v tovarni svile, v pekarni itd., kar pa tudi ni šlo zmeraj brez problemov. Nekateri so dobili službo zaradi tega, ker so zamolčali svojo taboriščno izkušnjo.

Podatki iz začetka leta 1957, oziroma iz obdobja vrnitve deportirancev, kažejo, da sta tovarna svile in tovarna kos najeli 98 delavcev (med njimi so bili

tudi porabski Slovenci). Ta kvota ni bistveno zmanjšala brezposelnosti, kajti pri službi za upravljanje z delovno silo na monoštrskem okrajnem svetu se je dnevno oglasilo od 15 do 20 ljudi zaradi iskanja zaposlitve. Temu je botrovalo tudi dejstvo, da v primerjavi s prejšnjimi leti iz različnih državnih zadrug niso prišli novačiti ljudi za sezonsko delo. S sezonskim delom se je iz monoštrskega okraja (kamor je spadalo tudi Porabje) zaposlovalo od štiri do pet tisoč ljudi. Zato so se ljudje bali, da bodo ostali brez dela (VaML 5, 14. febr. 1957).

Omeniti je potrebno, da je Porabje predstavljalo in predstavlja še danes območje intenzivne sezonske migracije delovne sile. Podatki za obdobje pred drugo svetovno vojno kažejo, da je bilo v sezonske migracije v okviru Madžarske in deloma tudi v druge evropske države vključeno tudi precej kmečkega prebivalstva slovenskih vasi, kar je posebej revnejšim slojem olajšalo preživetje. Sezonsko zaposlovanje, ki je vedno predstavljalo pomemben vir dohodka, se je nadaljevalo tudi po drugi svetovni vojni (Munda Hirnök 1992; 1997). Tovarne v Monoštru so zaposlovale ljudi postopoma. Ker pri tem ni bil vedno upoštevan socialni status prosilca, je to med prebivalci slovenskih vasi občasno povzročalo slabo razpoloženje. To je razvidno tudi iz Policijskega poročila z dne 21. avgusta 1957:

V Sakalovcih ljudje obsojajo kadrovske politiko v tovarni svile, pri sprejemanju posameznega delavca ne upoštevajo socialnega stanja posameznika, temveč imajo prednost premožnejši. Konkretni primer: sprejeli so sina dobro stoječega kmeta F. M., medtem ko so žensko z dvema otrokoma, ki je po poklicu tkalka, že dvakrat zavrnili. (VaML 5, 21. avg. 1957)

Zmanjševanje števila prebivalstva v Porabju

Prebivalci obmejnega območja, tudi deportirane družine, so se v tem obdobju soočali še s številnimi drugimi težavami. Po zatrtju madžarske revolucije leta 1956 (trajala je od 23. oktobra do 10. novembra) je Madžarsko zapustilo več kot dvesto tisoč ljudi. Zgodovinar Attila Kovács je na osnovi podatkov poročila madžarskega Centralnega statističnega urada [Központi Statisztikai Hivatal – KSH] ugotovil, da je bilo največ beguncev iz županij, ki so mejile na zahodno mejo oziroma iz okrajev omenjenih županij ter iz Budimpešte. Izmed okrajev je bil delež beguncev na državni ravni najvišji v monoštrskem okraju, iz katerega se je v tujino preselilo okrog 2100 oseb ali 8,7 % prebivalcev (Kovács 2011: 78). Med begunci v monoštrskem okraju so bili tudi člani občinskih svetov. Izmed 487 članov občinskih svetov jih je 27 zapustilo državo, največ iz Monoštra, kjer se je število občinskih svetnikov zmanjšalo za deset (VaML 5, 7. febr. 1957). Na Gornjem Seniku so bili med begunci oziroma disidenti tudi sekretar izvršnega odbora, štirje učenci in dva učitelja. Zaradi tega na tamkajšnji šoli dva dni ni bilo pouka (Kozár 2000: 60).

Zaradi zmanjševanja števila prebivalstva, zlasti mladih, je kulturno življenje na vaseh nazadovalo ali celo obstalo. Omenjeni politični dogodki so negativno vplivali tudi na učni uspeh na osnovnih in srednjih šolah v Porabju. Le-ta je bil v prvem polletju šolskega leta 1956/1957 v primerjavi s prejšnjim šolskim letom občutno slabši. Na področju poučevanja jezikov je bilo mogoče zaslediti zahtevo

staršev, da bi na šolah poučevali nemščino. To je za vasi ob avstrijsko-madžarski meji, v katerih je živel precej nemškega prebivalstva, razumljivo, zlasti zaradi čezmejnih sorodstvenih vezi (VaML 5, 7. febr. 1957).

Zaradi težkih gospodarskih in političnih razmer v obdobju 1949–1960 se je z Gornjega Senika izselilo okrog 300 ljudi (Kozár 2000: 58), iz celotnega Porabja pa blizu tisoč. Statistični podatki kažejo, da je leta 1949, še pred deportacijami, v sedmih porabskih vaseh živel 5123 oseb, leta 1960 pa le še 4202 osebi ali 18 % manj (Nagyné Sziklai 2002: 207). Največ ljudi je zapustilo Porabje v času revolucije, nekaj posameznikov pa tudi leta 1957. Marsikdo si je zadnji hip premislil, kot npr. deportiranka E. K. z Verice:

94

S prijateljico sva se sprli, kajti ona je hotela na vsak način oditi iz Madžarske. Jaz sem ji rekla: 'Jaz ne grem. Zdaj sem se osvobodila slame in taborišča. Meni je vseeno, če gre za zahodni ali vzhodni blok.' /.../ ena stvar me je zadržala, da nisem odšla. Spomini na taborišče so bili še sveži. Drugi razlog pa je bil ta, da sem bila na polovici poti do svojega poklica. Če bi imela takrat poklic, bi mogoče emigrirala. (TI 2011/11: 15)

Na zmanjševanja števila prebivalcev v Porabju so vplivale tudi notranje selitve oziroma selitve znotraj meja Madžarske.

Pod budnim očesom tajnih služb

Prebivalce obmejnega območja, tudi deportirane osebe oziroma družine, ki so se vrnili v Porabje, so budno opazovali tajni agenti, o čemer pričajo delovni dosjeji agentov s psevdonimi »Gondos«, »Galambos«, »Sárközi« (ÁBTL 1; ÁBTL 2; ÁBTL 3)¹⁴, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Službe državne varnosti.¹⁵ Omenjena poročila¹⁶ so se osredotočala zlasti na:

- opazovanje kulakov¹⁷;
- opazovanje deportirancev, ki so se vrnili domov, in njihovih sorodnikov ter znancev;
- ugotavljanje bivališč (naslovi) ljudi, ki so pobegnili v tujino, ter opazovanje njihovih sorodnikov, ki so ostali doma;
- opazovanje tujcev, ki so se pojavljali v vaseh;

¹⁴ Omenjeni dosjeji vsebujejo podatke za vasi južnega dela Porabja (Števanovci, Andovci) in so danes dostopni raziskovalcem. Strokovna služba arhiva domneva, da obstajajo dosjeji tudi za severni del Porabja, vendar so v fondih, ki še niso strokovno obdelani.

¹⁵ V omenjenem arhivu sem raziskovala dvakrat (dalj časa), in sicer leta 2010 ter leta 2013. Arhivsko raziskovanje je potekalo s finančno podporo Madžarske akademije znanosti v okviru štipendije DOMUS.

¹⁶ Poročila vsebujejo opis opravljenih nalog s strani agentov, oceno opravljenega dela agenta s strani nadrejenega oficirja, ukrepanje, nadaljnje naloge agenta ter datum in kraj naslednjega sestanka z nadrejenim.

¹⁷ Kulak je komunistični izraz za premožnega kmeta po sovjetskem vzoru. Prvotno je bil kulak kmet, ki je imel več kot 25 oralov zemlje. V času Rákosijevega režima pa je ta pojem postal zelo ohlapen. »Kulak« je lahko postal vsak, ki ni bil po volji oblastem.

- identifikacijo oseb, ki so nameravale zapustiti državo;
- opazovanje domnevnih agentov UDBE in njihovih sorodnikov;
- poročanje o razpoloženju ljudi ob različnih političnih (in drugih) dogodkih.

Glede na omenjena poročila je mogoče ugotoviti tudi vpliv družbeno-političnega dogajanja na vsakodnevno življenje ljudi v obdobju 1957–1966. Kot smo že omenili, je v času revolucije 1956 iz Porabja pobegnilo veliko ljudi. Pobegi in poskusi pobegov so se nadaljevali tudi leta 1957 in kasneje. Med pobeglimi so bili tako prebivalci slovenskih vasi kot tudi drugi. Osebam z drugih območij Madžarske so pri pobegu nemalokrat pomagali domačini, ki so poznali teren (ÁBTL 1: 40, 65, 95, 146). Agenti so budno opazovali domačine, ki so bili zaposleni v notranjosti županije in so občasno prihajali na obisk v rojstno vas, mlade fante (zlasti nabornike, rojene med letoma 1942 in 1944), in delavce z drugih območij Madžarske, ki so bili zaposleni pri gradnji pionirskega doma v Števanovcih. Vzrok za to so bile domneve, da naj bi pri teh osebah obstajala begosumnost (ÁBTL 1: 216–217, 223–224, 225–226).

Sorodniki porabskih družin, ki so živeli v sosednjih državah, in disidenti so vzpostavili stike z družinskimi člani, ki so ostali doma. Ti stiki so bili strogo nadzorovani s strani tajne službe. Podatki o obiskih sorodnikov iz Jugoslavije se v poročilih agentov prvič pojavijo leta 1958. Obiskovalci so povedali, da je v Jugoslaviji dosti boljše kot v Porabju. Prej je bilo tudi tam slabo, toda zdaj nimajo več razloga, da bi se pritoževali. Tudi tam se govori, da bo vojna, toda ne vedo, kdaj (ÁBTL 2: 214). Zaradi hladne vojne so tako prebivalci Porabja kakor njihovi sorodniki z druge strani meje živeli v nenehnem strahu pred vojno. V slovenskih vaseh so se celo širile govorice, da bodo moške vpoklicali v vojsko.

Prebivalce Porabja so vznemirjale tudi govorice, da bo država ponovno uvedla prisilno včlanjevanje v kmetijske zadruge.¹⁸ Iz številnih zapisov v poročilih agentov o tem problemu je mogoče ugotoviti, da je večina prebivalstva temu nasprotovala (npr. ÁBTL 1: 101; ÁBTL 2: 189). Strah in odpor ljudi do kmetijskih zadrug sta bila upravičena, kajti kolektivizacija kmetijstva po sovjetskem vzoru v času Rákosijevega režima, ko so z uvedbo kmetijskih zadrug kmetom odvzeli zemljo in so jih nasilno včlanili v zadruge, je bila pri ljudeh še preveč živo v spominu. Obiskovalci iz Jugoslavije so dve leti kasneje med drugim poročali sorodnikom v Porabju o tem, da so tudi v Jugoslaviji kmetijske zadruge, o poginu živali v zadrugah in da se zaradi tega tudi ljudje v Jugoslaviji bojijo včlanitve v zadrugo, ipd. (ÁBTL 3: 22). Obiskovalci iz Jugoslavije so sorodnikom prinašali zlasti tiste proizvode široke potrošnje, ki jih je v Porabju primanjkovalo. Tako so sorodniki družine T. v Andovcih iz Jugoslavije prinesli 10 najlonskih rut (nekaj jih je žena prodala za 100 forintov) in pet litrov žganja (ÁBTL 3: 30).

Ljudje, ki so se izselili v Ameriko, so sorodnikom v Porabje pošiljali pakete in pisma. Iz zapisov tajnih agentov za leto 1957 je razvidno, da so se ljudje

¹⁸ V letih 1959 in 1961 je še potekala kolektivizacija kmetijstva. Člani kmetijskih zadrug so bili deležni ugodnosti, za kmetovanje so jim zagotovili delovne stroje in socialno zavarovanje.

pritoževali nad sinom upravitelja pošte v Števanovcih, ki je ropal pakete, ki so jih pošiljali sorodniki iz Amerike (ÁBTL 1: 44). Tajni agenti so vsa pisma, preden so bila izročena naslovniku, prevedli iz porabskega narečja v madžarščino, kar potrjuje zapis podporočnika Gy. K. z dne 17. aprila 1958, opremljen z oznako »Strogo zaupno« (ÁBTL 1: 79). Disidenti, ki so se ustalili v tujini, so v pismih vabili družinske člane, ki so ostali v Porabju, naj pridejo za njimi. Tako je na primer J. D. iz Andovcev leta 1960 pisal očetu, naj z drugim sinom pobegneta v Jugoslavijo, od tam pa k njemu v Brazilijo (ÁBTL 1: 146). Nekateri disidenti, ki so zbežali v Avstrijo, so poskušali organizirati srečanja s sorodniki iz Porabja na mejnem prehodu med Madžarsko in Avstrijo. K. G. iz Števanovcev se je hotel srečati s sorodniki pri mejnem prehodu Rábafüzes-Heiligenkreuz, toda poskus se je izjalovil, ker so agenti pismo prestregli (ÁBTL 1: 178).

Agenti so redno poročali tudi o razpoloženju in obnašanju ljudi ob državnih praznikih (kot so npr. 15. marec – praznik revolucije in osvobodilnega boja leta 1848/49; 4. april – praznik osvoboditve, konec 2. sv. vojne; 7. november – praznik velike oktobrske socialistične revolucije)¹⁹, o vsebini duhovnikovih pridig, o odnosih med graničarji in vaščani, skratka o vsem, kar se je dogajalo v vsakdanjem življenju ljudi. Treba je vedeti, da so bile porabske vasi kot obmejno območje vse do leta 1990 pod strogim nadzorom in v nekakšni izolaciji.

Sklepne misli

Porabski slovenski povojni deportiranci so bili po odpustu iz delovnih taborišč še dolgo časa diskriminirani s strani družbe in tudi okolja. Večina izmed njih je taboriščno preizkušnjo premagala z dostojanstvom, z vztrajnostjo, vero v Boga in s solidarnostjo.

Poskušala sem, da ne bi opazila, videla porogljivost vaških veljakov, ki so pripomogli k deportacijam. Vedela sem, da nisem nič slabega naredila, ni bila moja krivda, da sem pristala na Hortobágyju. To je bila politična napaka, zato sem lahko vzravnano hodila po cesti /.../ (TI 2010/1: 11)

Deportiranci so bili žrtve komunistične diktature. Njihov upor proti režimu po odpustu iz delovnih taborišč se je kazal v tem, da so kljub družbenemu ponižanju ohranili lastno suverenost in se niso zlomili. Terenski podatki kažejo, da so nekdanji deportiranci postali ljudje z močno voljo, bili so sposobni premagati ovire, ki so bile posledice deportacij. Dolga leta je trajalo, da so opremili svoje domove, nabavili gospodarsko opremo ipd. in kolikor toliko normalno zaživel. Mladi, ki so bili deportirani (in tudi drugi, ki so spadali v kategorijo »razredni sovražnik«), so imeli težave pri nadaljnjem študiju vse do 70. let 20. stoletja (Széchenyi 2008: 245). Marsikdo si je izbral poklic, ki ni bil zanj in je bil zaradi tega tudi slabše plačan, posledično imajo danes nižjo pokojnino.

Večina porabskih Slovencev se je zaposlila v monostrskih tovarnah, kjer so jih zaradi delavnosti, ne glede na njihovo »hortobágyjsko preteklost«, spoštovali. Za

¹⁹ Praznik osvoboditve in praznik velike oktobrske revolucije sta bila državna praznika do leta 1990.

obravnavano obdobje je bilo značilno, da sta se med ljudmi izoblikovali solidarnost in medsebojna pomoč. To potrjujejo terenski podatki, ki opisujejo življenje v delovnih taboriščih (solidarnost med samimi deportiranci, med deportiranci in »svobodnimi ljudmi« zunaj taborišč, s katerimi so prišli v stik), v času triletnega bivanja zunaj Porabja kot tudi po vrnitvi deportirancev na lastne domove. Marsikatera družina bi se po vrnitvi v Porabje težje znašla brez materialne (in tudi duhovne) pomoči sorodnikov in sovaščanov pri izgradnji novega življenja. Kljub preživelim grozotam pri nekdanjih deportirancih ne moremo govoriti o želji po maščevanju. Razlog za to je lahko tudi njihova verska vzgoja. Zaradi izoliranosti obmejnega območja, težkih gospodarskih in političnih razmer in strogega nadzora vasi (ljudi) s strani tajnih služb je v času madžarske revolucije leta 1956 in še tudi kasneje veliko ljudi pobegnilo v Jugoslavijo in v zahodni blok. Na zmanjševanje števila prebivalcev v Porabju so vplivale tudi notranje selitve oziroma selitve znotraj meja Madžarske.

S pričujočim člankom sem sklenila niz raziskav o porabskih povojnih deportirancih. Deportacije so usodno vplivale na življenje družin in posameznikov, pustile so jim trajne posledice in zarezale rane v njihova življenja, kar se pozna v osebnih spominih in v zgodovinskem spominu cele pokrajine. V prihodnosti bi lahko raziskovali primerjave porabskih deportirancev z deportiranci iz drugih pokrajin Madžarske. Zanimivo bi bilo tudi spoznati vplive deportacij na sedanjo mlajšo generacijo, potomce deportirancev, oziroma kakšno dediščino so prinesle deportacije.

LITERATURA IN VIRI

DONCSEZ, Etelka

2008 *Gazdasági és társadalmi változások a szentgotthárdi járásban az 1950-es években. Kulákok és deportáltak a nyugati határszélen: Szakdolgozat.* Budimpešta: ELTE BTK.

2009 *Deportálások a Szentgotthárdi járásból az 1950-es években. Vasi Honismereti és Helytörténeti közlemények* 35, št. 3, str. 76–89.

FÜZES, Miklós

2001 *Szibéria-szindróma Magyarországon.* V: Zs. Hantó, J. Takács, M. Füzes (ur.), »Magukkal fogjuk megszírozni a földet»: 2000 június 23-24-én a »Hortobágy - magyar Szibéria« címmel megtartott konferencia előadásai. Budimpešta: Alterra. Str. 8–18.

FÜZES, Miklós (ur.)

2002 *Dokumentumok a hortobágyi zárt munkatáborokról: 1950–1960.* Budimpešta: Alterra.

GULYÁS, Gyula; GULYÁS, János

1989 »Törvénytörés nélkül«. Budimpešta: Láng Kiadó.

HANTÓ, Zsuzsa (ur.)

2006a *Családok munkatáborokban (1.)* Budimpešta: Magyar Ház.

HANTÓ, Zsuzsa

2006b »A lét tegyen rendet, ne a halál«. V: Zs. Hantó (ur.), *Családok munkatáborokban (1.)*. Budimpešta: Magyar Ház. Str. 19–48.

HANTÓ, Zsuzsa (ur.)

2007 *Családok munkatáborokban (2.)*. Budimpešta: Magyar Ház.

HANTÓ, Zsuzsa; TAKÁCS, János; FÜZES, Miklós (ur.)

2001 »Magukkal fogjuk megszírozni a földet»: 2000 június 23–24-én a »Hortobágy –magyar Szibéria« címmel megtartott konferencia előadásai. Budimpešta: Alterra.

KISS, László

2004 Zárt táborok a Hortobágyon és a Nagykunságon 1950–1953. V: J. Saád (ur.), *Telepessors*. Budimpešta. : Gondolat Kiadó. Str. 13–50.

KOVÁCS, Attila

2011 A magyarországi szlovének a magyar-jugoszláv kapcsolatok tükrében. V: E. A. Sajti (ur.), *Magyarország és a Balkán a XX. században: tanulmányok*. Szeged: JATEpress. Str. 65–79.

KOZÁR, Mária

2000 *Felsőszőlők*. Budimpešta: Száz Magyar falu könyvesháza sorozat.2003 *A magyarországi szlovének*. Budimpešta: Press Publica.

MUKIČ, Francek

2007 *Črnošolec: porabska legenda*. Murska Sobota: Franc-Franc.2010 *Vtrgnjene korenjé*. Murska Sobota: Franc-Franc.2011 *Strgane korenine*. Murska Sobota: Franc-Franc.

98

MUNDA HIRNÖK, Katalin

1992 Vzroki in razvoj poljedelskega zaposlovanja med porabskimi Slovenci. *Razprave in gradivo* št. 26–27, str. 238–248.1997 Sezonstvo = Summásság. *Etnologija Slovencev na Madžarskem = A magyarországi szlovének néprajza* 1, št. 1, str. 19–66.2010 Porabski deportiranci v taboriščih na Hortobágyu v letih 1950–1953. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 50, št. 3–4, str. 42–45.2011a Deportálások Magyarország nyugati határszélén az 1950-es években. V: L. Kupa (ur.), *Görbe hátat: interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben: tanulmányok*. Pécs: Virágmandula Kft. Str. 137–147.2011b A Rába-vidék a Rákosi-korszakban, különös tekintettel Felsőszőlőkre. V: E. A. Sajti (ur.), *Magyarország és a Balkán a XX. században: tanulmányok*. Szeged: JATEpress. Str. 81–90.2013 Represzija nad Slovenci v Porabju v času Rákosijevge režima (1948–1956). *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, št. 1, str. 201–212.

NAGYNÉ SZIKLAI, Ágnes

2002 A Vendvidék a Rákosi-korszakban. *Trezor* 2, str. 177–214.

PŠAJD, Jelka (ur.)

2007 *Če klonkaš, sa ti opre: življenjske zgodbe iz Porabja*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej.

SAÁD, József (ur.)

2004a *Telepessors*. Budimpešta: Gondolat Kiadó.

SAÁD, József

2004b *Telepessors*. V: J. Saád (ur.), *Telepessors*. Budimpešta: Gondolat Kiadó. Str. 287–326.

STIPKOVITS, Ferenc

1994 *Porabski Slovenci: dodatki k zgodovini porabskih Slovencev 1945–1949* = Szlovének a Rába mentén: adalékok a rábamenti szlovének történetéhez 1945–1949. Celdömölk: Módszertani Szakcsoport.

SZÉCHENYI, Kinga

2008 *Megbélyegzettek: a kitelepítések tragédiája*. Pomáz: Kráter Kiadó.

Seznam intervjuvancev

TI 2010/1: 11 = Transkripcija intervjujev iz leta 2010, intervjuvanec št. 1, str. 11.

TI 2010/3: 6–7 = Transkripcija intervjujev iz leta 2010, intervjuvanec št. 3, str. 6–7.

TI 2010/4: 7 = Transkripcija intervjujev iz leta 2010, intervjuvanec št. 4, str. 7.

TI 2010/5: 7 = Transkripcija intervjujev iz leta 2010, intervjuvanec št. 5, str. 7.

TI 2010/6: 8 = Transkripcija intervjujev iz leta 2010, intervjuvanec št. 6, str. 8.

TI 2010/8: 6–7, 7, 8 = Transkripcija intervjujev iz leta 2010, intervjuvanec št. 8, str. 6–7, 7, 8.

TI 2010/9: 4–5 = Transkripcija intervjujev iz leta 2010, intervjuvanec št. 9, str. 4–5.

TI 2011/11: 7, 15, 17 = Transkripcija intervjujev iz leta 2011, intervjuvanec št. 11, str. 7, 15, 17.

Raziskovalni filmi

- KRIŽNAR, N. (režiser, fotograf); MUNDA HIRNÖK, K. (scenaristka, oseba, ki intervjuva), 2011. *Ana Nemet Dončec. Intervju. Apátistvánfalva/Števanovci*. Ljubljana: Avdiovizualni laboratorij Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Inštitut za narodnostna vprašanja, DVD, 14 min. 17 sek.
- KRIŽNAR, N. (režiser, fotograf); MUNDA HIRNÖK, K. (scenaristka, oseba, ki intervjuva), 2011. *Elizabeta Kovač Geček. Intervju. Szentgotthárd/Monošter*. Ljubljana: Avdiovizualni laboratorij Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Inštitut za narodnostna vprašanja, DVD, 23 min. 37 sek.
- KRIŽNAR, N. (režiser, fotograf); MUNDA HIRNÖK, K. (scenaristka, oseba, ki intervjuva), 2011. *József Majcan, Gizela Gubič Majcan. Intervju. Rábatótfalu/Slovenska ves*. Ljubljana: Avdiovizualni laboratorij Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Inštitut za narodnostna vprašanja, DVD, 36 min. 59 sek.
- KRIŽNAR, N. (režiser, scenarist, fotograf); MUNDA HIRNÖK, K. (strokovno vodstvo), 2011. *Kónya. Hortobágy*. Ljubljana: Avdiovizualni laboratorij Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Inštitut za narodnostna vprašanja, DVD, 6 min. 54 sek.
- KRIŽNAR, N. (režiser, fotograf); MUNDA HIRNÖK, K. (scenaristka, oseba, ki intervjuva), 2011. *Margita Takač Oláh. Intervju. Szentgotthárd/Monošter*. Ljubljana: Avdiovizualni laboratorij Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Inštitut za narodnostna vprašanja, DVD, 41 min. 39 sek.
- KRIŽNAR, N. (scenarist, režiser, fotograf); MUNDA HIRNÖK, K. (scenaristka), 2011. *Spomini na deportacije. Izbor odlomkov iz filmskega gradiva = Emlék-képek a kitelepítésről: válogatott részletek egy felvett filmanyagból*. Ljubljana: Avdiovizualni laboratorij Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Inštitut za narodnostna vprašanja, DVD, 30 min. 34 sek.
- MUNDA HIRNÖK, K. (scenaristka, prevajalka); KRIŽNAR, N. (scenarist, režiser, fotograf), 2012. *Razstava o deportirancih = Kiállítás a deportáltakról*. Ljubljana: Avdiovizualni laboratorij Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Inštitut za narodnostna vprašanja, DVD, 7 min. 52 sek.
- MUNDA HIRNÖK, K. (scenaristka, prevajalka); KRIŽNAR, N. (scenarist, režiser, fotograf), 2012. *Sledi deportacij v Budimpešti = A deportáltak budapesti nyomai*. Ljubljana: Avdiovizualni laboratorij Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Inštitut za narodnostna vprašanja, DVD, 14 min. 44 sek.

Arhivski viri

- ÁBTL 1 (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) [Zgodovinski arhiv Službe državne varnosti] - ÁBTL 3.1.2. M-21598/1 »Sárközi«, str. 40, 44, 65, 79, 95, 101, 146, 153, 178, 216–217, 223–224, 225–226.
- ÁBTL 2-ÁBTL 3.1.2. M-22316/ 1 »Gondos«, str. 189, 214.
- ÁBTL 3-ÁBTL 3.1.2. M-13125 »Galambos«, str. 22, 30.
- VaML 1 (Vas Megyei Levéltár) [Arhiv Železne županije] - Szentgotthárdi Járási Bizottsága, 44. fond, 2. fondsoport, 1949–1953. év. 36. ő. e. szám. Jelentések a fontosabb kül- és belpolitikai események visszhangjáról, a lakosság hangulatáról [Okrajni odbor Madžarske delavske partije Monošter, fond 44, f. št. 2, 1949–1953. Poročila o odmevih na pomembne zunanje in notranjepolitične dogodke in o razporeženju prebivalstva], str. 149–150.
- VaML 2 - XXIII. 301. Sztg. Jár. Tan. VB. 289/1957 [fond: XXIII. 301. Izvršni odbor okrajnega sveta Monošter, fascikel: spisi o izdajanju dovoljenj za naselitev oziroma vrnitev na domove, dodeljevanju finančnih podpor in posojil ter o vračanju podržavljenih hiš], str. 70.
- VaML 3 - A Szentgotthárdi Jár. Titk. Ir. Kölesönügyek a 29/1956. MT. sz. rendelet alapján [fond: Sekretariat monoštrskega okraja, fascikel: Spisi o zadevah posojil na podlagi odloka Ministrskega sveta 29/1956].
- VaML 4 - XXIII. 1. c. Vas Megye Tanácsa VB. elnöki »Szigorúan bizalmas« és »Bizalmas iratok«. Szentgotthárdi Járás kitelepítési leltárak. [»Strogo zaupni« in »Zaupni dokumenti« Izvršnega odbora železnožupanijskega sveta. Inventurni seznam monoštrkega okraja].
- VaML 5 - XXIII. 301. B. 22/1957 Sztg. VB. Titkársága. Rendőri jelentések. [Arhiv Železne županije, fond: XXIII. 301. B. 22/1957. Sekretariat Izvršnega odbora monoštrskega okraja. Policijska poročila].
- VaML 6 - XXIII-700/b/744/1 Felsőszőlőnk Községi Tanács VB. ülés jkv. 1950–1962 [fond: XXIII-700/b/744/1. Zapisniki Izvršnega odbora občinskega sveta Gornji Senik 1950–1962], str. 86.

BESEDA O AVTORICI

Katalin Munda Hirnök, dr. etnoloških znanosti, je znanstvena svetnica na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljana. Raziskuje predvsem vlogo kulture in medijev pri oblikovanju medetničnih odnosov v obmejnih regijah ter družbenopolitični, ekonomsko-socialni, izobraževalni položaj Slovencev na Madžarskem. V zadnjih letih poglobljeno proučuje prisilne povojne deportacije porabskih Slovencev v delovna taborišča na Hortobágy v letih 1950–53, v času Rákosijevega režima na Madžarskem; v letih 2009–2012 je vodila temeljni raziskovalni projekt *Porabski Slovenci v »madžarskem gulagu«*. Je sourednica več strokovnih publikacij o etnološki in kulturni dediščini Slovencev v sosednjih državah, soavtorica monografij *Managing the mix thereafter: comparative research into mixed communities in three independent successor states* (2000) in *Izzivi, dileme, rešitve: izobraževanje Romov v praksi nekaterih držav* (2013) in avtorica gesel o porabskih Slovencih v *Enciklopediji Slovenije*, v *Slovenskem etnološkem leksikonu* ter v *Osebnostih: velikem slovenskem biografskem leksikonu*.

ABOUT THE AUTHOR

Katalin Munda Hirnök, PhD in ethnology is a scientific counsellor at the Institute for Ethnic Studies in Ljubljana. Her main research interests are the role of culture and the media in the formation of interethnic relationships in border areas, and the socio-political, socio-economic, and educational situation of the Slovene minority in Hungary. In recent years she has made an in-depth research into the post-war forced deportations of Porabje Slovenes to the labour camps in Hortobágy in 1950–53, at the time of the Rákosi regime in Hungary; in the 2009–2012 period she led the basic research project *Porabje Slovenes in the “Hungarian Gulag”*. She co-edits several professional publications on the ethnological and cultural heritage of the Slovene minorities in the neighbouring countries, and has co-authored the monograph *Managing the mix thereafter: comparative research into mixed communities in three independent successor states* (2000) and *Izzivi, dileme, rešitve: izobraževanje Romov v praksi nekaterih držav* (2013). She further wrote the entries on the Porabje Slovenes in *Enciklopedija Slovenije*, *Slovenski etnološki leksikon* and *Osebnosti: veliki slovenski biografski leksikon*.

100

SUMMARY

The life of the Slovene post-war deportees from Porabje after the closure of the labour camps

The article is an in-depth study of hitherto unknown facts about the life of the Porabje deportees after their release from the labour camps in Hortobágy in 1953 until they returned home in 1956 and early 1957, and about the difficulties of beginning a new life, as well as on the effects that have marked the Slovene community in Hungary to the present day.

The abolition of the labour camps in 1953 resulted from the political and personnel changes to the Hungarian authorities after Stalin's death. The Hungarian government led by Imre Nagy proclaimed a general amnesty and this included the deportees in the closed areas of Hortobágy. The government ordered the minister of internal affairs to put an end to the deportation as of October 31, 1953. The closure of the camps started the second stage of the ordeal of the former deportees. After being released from the camps people were not allowed to return to their homes, they were outcasts, expelled from certain towns and from the border area (to which Porabje too belonged) and were added to the lists of people under observation. They were thus forced to seek employment and accommodation in various places across Hungary outside the “forbidden” area. Most of the Slovene families found employment and a “new home” after the closure of the camps in the agricultural cooperatives of Železna kapla (Eisenkappel, Austria), close to Porabje. It was not until 1956 that the deportees were allowed to return to their homes

unhindered, but compensation was never on the table. The former deportees were entitled to a 5,000 forint aid and a maximum loan of 10,000 forint for their new start. When the deportees returned, they found their homes empty, destroyed, or plundered. With the help of relatives and villagers they started a new life, but it was far from easy. Tensions often arose between the former deportees and the villagers, especially with the village authorities, of whom they knew that they had participated in the deportations. The young were not able to study because they were (politically) marked because of their deportation. Not all people returned to Porabje from the camps, many families chose to settle elsewhere in Hungary. Statistical data confirm this development. The drastic fall of the population and empty villages mainly resulted from the anti-minority policy of the Rákosi regime and the mass exodus of the population after the suppression of the 1956 revolution, when every tenth inhabitant of the district of Szentgotthárd fled to the West or Yugoslavia. Internal resettlement of the population also started in this period.